UMCS WYDAWNICTWO

Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury 35 (2023)
ISSN 0860-8032 ◇ e-ISSN 2449-8335
https://journals.umcs.pl/et

I. Rozprawy i analizy

DOI: 10.17951/et.2023.35.9

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska
ORCID: 0000-0003-0008-8690
e-mail: stanislawa.niebrzegowska-bartminska@mail.umcs.pl

„Živaja starina" w programie etnolingwistyki historycznej Nikity Iljicza Tołstoja

Zhivaya starina in Nikita Ilyich Tolstoy's historical ethnolinguistics

Abstract: The article presents the figure of Nikita Ilyich Tolstoy, the founder of the Moscow School of Ethnolinguistics, a historical philologist, linguist, and ethnologist. Nikita Tolstoy researched in the history of Slavic cultures and languages, Slavic comparative linguistics, folk studies, ethnography, and mythology. In his approach, he jointly considered language and spiritual culture, the language of creative activity of a community, and the relationships between them. The article presents and discusses the main ideas of Tolstoy's rich body of research.

Key words: historical ethnolinguistics; Slavic literary language; Old Slavic; linguistic geography; Moscow School of Ethnolinguistics; language and culture; ethnolinguistic dictionary; Polesie expedition; Nikita Ilyich Tolstoy

15 kwietnia 2023 roku minęła setna rocznica urodzin Nikity Iljicza Tołstoja – światowej sławy uczonego i jednego z największych slawistów naszych czasów, twórcy moskiewskiej szkoły etnolingwistycznej[1] – badacza, który zajmując się paleoslawistyką i dialektologią, dziejami kultur słowiańskich i historią słowiańskich języków literackich, słowiańskim językoznawstwem porównawczym, folklorystyką, etnografią i mitologią, widział konieczność jednoczesnego rozpatrywania języka i kultury duchowej, języka i twórczości

[1] Prezentację założeń moskiewskiej szkoły etnolingwistycznej na gruncie polskim przynosi książka S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2020: 45–55).

wspólnotowej, ich wzajemnych odniesień i różnych typów zależności. Środowisko lubelskie przypomina na łamach tegorocznego numeru „Etnolingwistyki" sylwetkę człowieka niezwykłego formatu duchowego i intelektualnego, reprezentanta najlepszych tradycji humanistyki rosyjskiej, badacza, który łączył w sobie cechy filologa-starożytnika i lingwisty-etnologa. Wracamy do roli Nikity Tołstoja dla slawistyki, w tym także dla nauki polskiej, którą uczony dobrze znał i wysoko cenił[2].

Nikita Tołstoj urodził się 15 kwietnia 1923 roku w jugosłowiańskim Vršacu, w rodzinie rosyjskich emigrantów – Ilji Iljicza (wnuka pisarza Lwa Tołstoja, oficera Białej Armii, adiutanta Władimira Kappela) i Olgi Michajłowny Tołstojów[3]. W Belgradzie w 1941 roku Tołstoj ukończył rosyjsko-serbskie gimnazjum męskie. Świadectwo maturalne otrzymał, gdy Niemcy okupowali Jugosławię. W 1942 roku rodzina Tołstojów przeniosła się z Belgradu do Wojwodiny (do miasteczka Novi Bečej), gdzie Nikita Iljicz wkrótce przyłączył się do serbskiego ruchu partyzanckiego. W październiku 1944 roku, po wejściu Armii Czerwonej, dobrowolnie wstąpił w jej szeregi i wziął udział w wyzwalaniu Jugosławii, Węgier i Austrii spod niemieckiej okupacji (po wojnie został odznaczony medalami „Za zdobycie Wiednia", „Za zdobycie Budapesztu" i „Za zwycięstwo nad Niemcami w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej 1941–1945"). Po demobilizacji we wrześniu 1945 roku przybył do Moskwy[4] i podjął studia z zakresu języka i literatury bułgarskiej na Wydziale Filologicznym Moskiewskiego Uniwersytetu Humanistycznego. Podwójny rodowód Tołstoja – rosyjskie korzenie oraz lata dzieciństwa i młodości spędzone w Serbii, przyswojenie serbskiego języka, literatury i kultury, sprawiły, że do końca życia Serbię traktował jako małą, intymną ojczyznę (ros. *rodina*, serbsk. *rodni kraj*, *zavičaj*), a Rosję jako ojczyznę wielką (ros. *otečestvo*, serb. *otadžbina*, *domovina*).

Studia ukończył w czerwcu 1950 roku i przez kolejne trzy lata (1950–1953) był aspirantem w Katedrze Języków Słowiańskich tegoż wydziału – pracował

[2] Dowód tego dał N. Tołstoj w przemówieniu po otrzymaniu tytułu *doctora honoris causa* UMCS w Lublinie, przywołując nazwiska polskich uczonych: Jana Baudouina de Courtenay i Mikołaja Kruszewskiego, Mieczysława Małeckiego i Kazimierza Nitscha, Jana Łosia i Kazimierza Moszyńskiego, Witolda Doroszewskiego i Zdzisława Stiebera, Jerzego Bartmińskiego i innych.

[3] Jesienią 1920 roku Olga Michajłowna, matka Nikity Iljicza wraz z innymi żyjącymi osobami z rodziny Tołstojów (babcią – Sofią Nikołajewną i młodszymi dziećmi Władimirem i Wierą) wyjechała z Rosji do bezpiecznej Serbii. Do nich w 1921 roku dołączył ojciec Nikity – Ilja Iljicz, który z tymi, którzy zostali z rozbitej białej armii, trafił do Harbinu w Chinach, skąd na włoskim okręcie jako zwykły marynarz dostał się do Włoch, a stamtąd do Serbii, gdzie odnalazł swoją rodzinę.

[4] Wcześniej, latem 1945 roku – po otrzymaniu specjalnej zgody ówczesnych władz – do Moskwy powrócili jego rodzice.

pod kierunkiem znanego slawisty – profesora Samuela Bernszteina. W 1954 roku obronił pracę doktorską poświęconą odmianie przymiotników w języku starocerkiewnosłowiańskim (*Kratkie i polnye prilagatel'nye v staroslavjanskom jazyke*), otrzymał stopień naukowy doktora nauk filologicznych i podjął pracę w Instytucie Słowianoznawstwa Akademii Nauk ZSRR (przemianowanej później na Rosyjską Akademię Nauk). Początkowo był pracownikiem naukowym, a następnie kierownikiem Zakładu Etnolingwistyki i Folkloru. Równolegle pracował też jako wykładowca – najpierw w Instytucie Spraw Zagranicznych (kształcił tam językowo przyszłych dyplomatów), a następnie – przez prawie 30 lat – na Wydziale Filologicznym Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego (prowadził zajęcia m.in. z języka starosłowiańskiego, historii języków literackich, wprowadzenia do filologii słowiańskiej, folklorystyki, porównawczej leksykologii slawistycznej, słowiańskiej etnolingwistyki). W 1955 roku wszedł w skład Rosyjskiego Komitetu Slawistów (od 1986 roku był jego przewodniczącym). W 1972 roku uzyskał stopień doktora habilitowanego, a w 1976 roku – tytuł profesora. W 1984 roku został członkiem korespondentem, w 1987 roku – członkiem rzeczywistym Akademii Nauk ZSRR, a w 1992 roku – członkiem Prezydium Rosyjskiej Akademii Nauk. W uznaniu zasług naukowych Nikitę Tołstoja wybrano na członka kilku Akademii Nauk: Austriackiej, Białoruskiej, Macedońskiej, Polskiej, Serbskiej, Słoweńskiej, Jugosłowiańskiej, Europejskiej oraz Polskiej Akademii Umiejętności. W 1992 roku – na wniosek Rady Wydziału Humanistycznego – Senat Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej nadał mu najwyższą godność uniwersytecką – tytuł *doctora honoris causa* (promotorem doktoratu był Jerzy Bartmiński).

Twórczość naukowa Nikity Tołstoja rozpięta jest między dwoma biegunami – historycznym i współczesnym[5]. Już w połowie lat 50. w jego pracach pojawia się problematyka, która do końca życia będzie przewodnim tematem badawczym – jest to językoznawstwo słowiańskie. Zgodnie z ukierunkowaniem historycznym, rosyjski uczony skupił uwagę na języku cerkiewnosłowiańskim, wierząc, że zapisany najwcześniej, bo już w IX wieku, język słowiański[6] daje możliwość poznania wspólnego języka literackiego wspólnoty prasłowiańskiej. W związku ze stopniowym rozszerzaniem pola badań, w kręgu zainteresowań Tołstoja znalazły się różne języki słowiańskie, przede wszystkim: rosyjski, białoruski, ukraiński, bułgarski, serbski i chorwacki. Studia te zaowocowały klasycznym dziś artykułem *K voprosu o drevneslavjanskom jazyke kak obščem literaturnom jazyke južnyh i vostočnyh*

[5] Zob. Duličenko 1993: 9.

[6] Język starocerkiewnosłowiański odegrał istotną rolę w historii narodów wschodnio- i południowosłowiańskich podobną do roli łaciny dla wspólnot zachodniosłowiańskich.

slavjan (1961)[7] oraz monografią: *Istorija i struktura slavjanskih literaturnyh jazykov* (1988a). Lata późniejsze przyniosły kolejne prace – te posłużyły utworzeniu całej dyscypliny – historii i typologii słowiańskich języków literackich[8]. Były to m.in. studia: *Rol' drevneslavjanskogo literaturnogo jazyka v istorii russkogo, serbskogo i bolgarskogo literaturnyh jazykov v XVII–XVIII v.* (1962), *Rol' kiryllo-mefodievskoj tradicii v istorii vostočno- i južnoslavjanskoj pis'mennosti* (1963), *Literaturnyj jazyk u serbov v konce XVIII–načale XIX v.* (1978), *Literaturnyj jazyk serbov v XVIII v. (do 1780 g.)* (1979)[9]. Ostatnia z prac poświęconych tej problematyce – *Slavia Orthodoxa i Slavia Latina – obščee i različnoe v literaturno-jazykovoj situacii* – ukazała się już po śmierci uczonego (1997).

Novum myśli Tołstoja polegało na przełamaniu granic lingwistycznych w badaniu zabytków literatury (ich osobliwości gramatycznych, leksykalnych czy ortograficznych) i zwróceniu uwagi na funkcjonalną stronę języka i tekstu, jego kulturową rolę oraz związki ze światopoglądem etnicznym i narodowym (Tolstaja 2013: 14). Warto podkreślić, że rozszerzenie granic językoznawstwa, zajęcie się historią słowiańskich języków literackich w ówczesnej dobie było traktowane jako usytuowanie badań raczej w ramach historii niż lingwistyki (dlatego przyjęty zwrot w badaniach zdecydowanie mu odradzano). Co równie ważne, rosyjski uczony pojmował historię słowiańskich języków literackich jako ogólnosłowiański proces przyswojenia i adaptacji ogólnego języka cerkiewnosłowiańskiego (starosłowiańskiego, książkowego), a należy pamiętać, że używanie terminu „język staro-cerkiewno-słowiański" („drevneslavjanskij") i eksponowanie jego ogólnosłowiańskiego charakteru w czasach ateizmu było nie lada odwagą i wyzwaniem[10].

Obok problematyki historycznej istotne miejsce zajęły w badaniach Tołstoja współczesne języki słowiańskie, dialektologia, geografia lingwistyczna i typologia leksykalna, semantyka słów oraz prasłowiańska frazeologia. Ważnym celem stało się dla uczonego badanie zwłaszcza gwar, w których wskazywał liczne ślady okresu prasłowiańskiego, łącząc tym samym współczesność z przeszłością, a dzisiejsze geograficzne zasięgi form z ich rozwojem historycznym. Istotnym punktem w tych badaniach były poleskie ekspedycje terenowe.

[7] W artykule badacz podjął kwestie relacji języka cerkiewnosłowiańskiego i starosłowiańskiego (cyrylo-metodyjskiego) oraz lokalnych wariantów języka cerkiewnosłowiańskiego, jego periodyzacji i funkcji.

[8] Zob. Duličenko 1993: 17; Tolstaja 2013: 14.

[9] Tu należałoby wymienić jeszcze inne prace N. Tołstoja z 1981, 1982, 1985, 1987, 1989, 1990. Zob. *Bibliografija pečatnyh trudov N.I. Tolstogo*, zob. ntolstoy.inslav.ru (dostęp: 10.04.2023), też: www.rastko.rs/rastko/delo/12095.

[10] Pisze o tym w swoim przeglądowym artykule o Tołstoju Swietłana Michajłowna Tołstojowa (Tolstaja 2013: 15).

Pierwszą wyprawę naukową na Polesie zorganizowano z inicjatywny Tołstoja w 1962 roku. W badaniach tego matecznika kultury słowiańskiej uczestniczyli pracownicy Instytutu Słowianoznawstwa AN ZSRR, uczeni mińskiego Instytutu Językoznawstwa AN Białorusi oraz Instytutu Pedagogicznego w Żytomierzu i Mozyrzu. Poza samym Nikitą Tołstojem w poleskich ekspedycjach brali udział tacy uczeni, jak: Swietłana Tołstojowa (jego małżonka i najbliższa współpracownica), Władimir Żurawlow, Isaak Rewzin, Wiktor Martynow, Władimir Dybo, Margarita Lekomcewa, Wolf Moskovič, Tamara Sudnik, Mikoła Nikončuk oraz studenci, seminarzyści Tołstoja, asystenci i wykładowcy Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Moskiewskiego. Teren Polesia, najbardziej archaiczny w skali Słowiańszczyzny[11], bo wolny od wpływów zewnętrznych, został uznany przez uczonego za model duchowej praojczyzny Słowian. Efektem monumentalnie zakrojonych ekspedycji miał być słownik i atlas etnolingwistyczny Polesia. Systematycznie i z rozmachem prowadzone badania przerwała niestety katastrofa w Czarnobylu.

Sam Tołstoj zbierał na Polesiu przede wszystkim materiał z zakresu topografii (nazwy gór, wzniesień, nizin, lasów itp.). Wyniki analiz opublikował potem w książce *Slavjanskaja geografičeskaja terminologia. Semasiologičeskie ètjudy* (1969), pokazując związki terminologii geograficznej z anatomiczną (*głowa*, *czoło*, *nos*, *oko*), z nazwami naczyń (*kocioł*), z terminologią narzędzi tkackich (*grzebień*, *przęślica*), z leksyką budowlaną (*okno*, *próg*, *góra*, *dół*) i z innymi[12].

Pozyskane materiały poleskie pozwoliły uczonemu z przekonaniem eksponować kartografię jako metodę, która nie tylko pozwala wydzielać centra i peryferie zjawisk językowych, ale również daje „możliwość budowania hipotez co do przebiegu procesów historycznych” (Bartmiński 1992: 8). Pisząc o relacji języka i kultury, Tołstoj dowodził, że

> [...] dialektologia słowiańska nie może istnieć w oderwaniu od geografii lingwistycznej, tak również etnolingwistyka, folklorystyka i etnografia, wymagają aktywnego rozwoju odrębnej dyscypliny, jaką jest geografia kulturowa. [...]
>
> Język ludowy, gwary, obrzędy ludowe, wierzenia i cała duchowa kultura ludowa, łącznie z elementami kultury materialnej, stanowią jedną całość zarówno z naukowego punktu widzenia, jak i w wyobrażeniach nosicieli tej kultury. Na takim właśnie założeniu opierali swe badania slawiści ponad 100 lat temu. Na początku XX wieku, w wyniku wewnętrznej dyferencjacji i specjalizacji nauk historyczno-filologicznych, wielu uczonych od tego odeszło.
>
> Dialekt (podobnie jak makro- i mikrodialekt) nie jest wyłącznie lingwistyczną jednostką terytorialną, lecz jednocześnie jednostką etnograficzną i kulturologiczną. Wyodrębnienie tak rozumianego dialektu następuje na podstawie izoglos, izopragm i izodoks (tzn.

[11] Za takie – w kolejności – uznawał też tereny północnej Rosji, Kaszuby, Karpaty, zachodnią Bułgarię i Serbię.

[12] Komentarz zob. Tolstaja 2013: 16–17.

linii wydzielających, obejmujących i rozgraniczających poszczególne zjawiska i elementy języka, kultury materialnej i duchowej). [...]

Izoglosy, izopragmy i izodoksy nie zawsze się pokrywają, są to jednak różnice nie większe niż rozbieżności w obrębie różnych poziomów języka. Szczególną wartość posiadają te wyniki badań [...], które dotyczyły jednego obiektu lub zjawiska, lecz ujmowanego z różnych pozycji, w różnych aspektach – lingwistycznym, kulturologicznym, etnograficznym (Tolstoj 1992b: 19–20).

Podstawowe tomy dokumentujące badania z Polesia to: *Poles'e. Lingvistika, Arheologija. Toponimika* (1968), *Leksika Poles'ja: Materialy dlja polesskogo dialektnogo slovar'ja* (1968), *Poles'je i etnogenez slavjan. Predvaritel'nye materialy i tezisy konferencyi* (1983) oraz *Polesskij ètnolingvističeskij sbornik* (1983). W artykule *O lingvističeskom izučenii Poles'ja* (1968) po raz pierwszy Tołstoj postawił tezę o połączeniu w opisie trzech perspektyw badawczych: językowej, etnograficznej i archeologicznej. Problematykę tę rozwinął w artykule pt. *Nekotorye problemy sootnošenija lingvo- i ètnografičeskih issledovanij* (1974). To samo podejście zaproponował do takich sfer kultury duchowej, jak: wierzenia, wyobrażenia, obrzędy. Metodologię dotyczącą tej problematyki sformułował w referacie wygłoszonym w Dniepropietrowsku: *Lingvičeskie aspekty issledovanija slavjanskogo jazyčestva* (1975), argumentując, że aspekt językowy nie może ograniczyć się do danych etymologicznych wyższego panteonu, równie ważne jest badanie sfery „niższych demonów". Był zdania, że studiom należy poddać także i inne zakresy obszaru językowego: demonologię, obrzędy, ludową geografię, meteorologię, medycynę, przesądy i nazwy przedmiotów z nimi związane, eufemizmy, klątwy, przekleństwa, zaklinania, frazeologizmy. Badanie słowiańskiej mitologii winno się odbywać poprzez dialektologiczne lingwo- i etnogenetyczne analizy obrzędów, przesądów oraz postaci demonicznych. Problematyce tej Nikita Tołstoj poświęcił wiele studiów. Przypomnijmy przynajmniej niektóre przykładowe: *Iz zametok po slavjanskoj demonologii*: 1.*Otkuda d'javoly raznye?* (1974), 2. *Kakov oblik d'javol'skij?* (1976), 3. *Odkuda nazwanie šulikun* (1985), 4. *Čemer 'zloj duh, čert'* (1993), *Glaza i zrenie pokojnikov v slavjanskih narodnyh predstavlenijah* (1985), *Nevistka stala v pole topolem („topolej")* (1986), *„Pokajanie zemle": Ètnolingvističeskaja zametka* (1988b), *Južnoslavjanskie vučari – obhody s ubitym volkom* (1992), *Ešče raz o teme „tuči – govjada – dožd' – moloko* (1994). Poza nimi jest to szereg artykułów hasłowych do słowników: *Slavjanskie drevnosti* (SD, 1995) i *Slavjanskaja mifologija* (SM, 1995).

Wyjście w badaniach poza krąg zagadnień ściśle językowych w stronę folklorystyki, etnografii i tekstologii dokumentuje seria *Slavjanskij i balkanskij fol'klor* (SiBF), wydawana w Moskwie od 1978 roku – pod redakcją Tołstoja ukazały się tomy: 3. *Obrjad. Tekst* (1981), 4. *Ètnogenetičeskaja obščnost' i tipologičeskie paraleli* (1984), 5. *Duhovnaja kul'tura Poles'ja na*

obščeslavjanskom fone (1986), 6. *Rekonstrukcija drevnej slavjanskoj duhovnoj kul'tury: Istočniki i metody* (1989), 7. *Verovanija. Tekst. Ritual* (1994), 8. *Ètnolingvističeskoe izučenie Poles'ja* (1995). Seria ta, przede wszystkim zaś artykuły uczonego – *Nekotorye problemy i perspektivy slavjanskoj i obščej ètnolingivistiki* (1982), *O predmete ètnolingvistiki i ejo roli v izučenii jazyka i ètnosa* (1983), *Ètnolingvistika v krugu gummanitarnyh disciplin* (1983/1995) i zwłaszcza autorska książka *Jazyk i narodnaja kul'tura* (1995), przynoszą teoretyczne i praktyczne podstawy rozwijanej przez Tołstoja etnolingwistyki jako dyscypliny interdyscyplinarnej, integralnej i historycznej. Wykładając jej idee, twórca moskiewskiej etnolingwistyki pisał:

> Obecnie etnolingwistyka zajmuje się problemami historycznymi w większym zakresie niż czyni to socjolingwistyka, zajęta rozwiązywaniem bardziej współczesnych problemów. Etnolingwiści zajmujący się językową i kulturową dialektologią świata słowiańskiego widzą w niej „żywą przeszłość" bynajmniej nie w ostatniej kolejności. Dokonując rekonstrukcji słowiańskiej praojczyzny, słowiańskiej starożytności („praistnienia") i pogańskiej kultury, specjaliści od etnogenezy i słowiańskiej przeszłości korzystali wyłącznie z danych archeologicznych i lingwistycznych (toponimika, gramatyka historyczno-porównawcza). Etnolingwiści idą dalej – uważają materiał etnograficzny i folklorystyczny za cenne dodatkowe źródło dla badań tych problemów. Jednak nawet jeśli ograniczyć się wyłącznie do materiału językowego, nie należy zapominać o istnieniu językowego obrazu świata i o możliwościach rekonstrukcji dawnego obrazu świata na podstawie tegoż materiału językowego, rzecz jasna, odpowiednio dobranego i opracowanego metodą historyczno-porównawczą (Tolstoj 1992b: 24).

Etnolingwistyka jako dyscyplina badawcza powinna zmierzać – z wykorzystaniem metod porównawczej i retrospektywnej – do odkrywania śladów przeszłości w ludowej kulturze współczesnej (te jako *živaja starina* mogą być badane przez dialektologów, folklorystów i etnografów).

Etnolingwistykę badacz pojmował wąsko i szeroko. Ujęcie pierwsze łączył z podejściem lingwistycznym i traktowaniem etnolingwistyki jako działu językoznawstwa (a nawet szerzej – kierunku językoznawstwa), w ramach którego analizowana jest relacja między językiem a kulturą duchową, językiem a mentalnością ludową, językiem a sztuką ludową, ich różnego typu zależnościami (Tołstoj 1995: 27). Tak rozumiana dyscyplina bada język przez pryzmat ludzkiej świadomości, mentalności, zachowań codziennych i rytualnych, idei mitologicznych i twórczości mitopoetyckiej (SD–1: 5). Ujęcie drugie wiązał z pojmowaniem etnolingwistyki jako dyscypliny kompleksowej, semiotycznej, której przedmiotem jest nie język, lecz „plan treści kultury, ludowej psychologii i mitologii niezależnie od środków i sposobów jej formalnego wyrażania (słowo, przedmiot, obrzęd, wyobrażenie itp.)" (Tolstoj 1995: 39, zob. też Tolstoj 1982: 404). Do opisu „planu treści kultury" proponował zastosowanie pojęć (typu: system, opozycja, oś paradygmatyczna i syntagmatyczna,

tekst, model i wariant, styl, gatunek, tekst) i metod badawczych właściwych lingwistyce (zwłaszcza dialektologii, komparatystyce, semantyce, składni, pragmatyce, geografii lingwistycznej i lingwistyce kognitywnej). Generalnie, celem tak pojmowanej dyscypliny jest „semantyczna rekonstrukcja tradycyjnego (archaicznego, przedchrześcijańskiego, mitopoetyckiego w swojej istocie) obrazu świata, światopoglądu i systemu wartości" (Tolstaja 2014), a więc „duchowego kształtu" praojczyzny Słowian.

Dyscyplina, której założenia i postulaty sformułował Tołstoj, różni się od zorientowanej synchronicznie etnolingwistyki amerykańskiej, choć jedna i druga ma u swych podstaw teorię Wilhelma von Humboldta i jego przekonanie, że język jest wyrazem światopoglądu wspólnoty. Język – zdaniem Tołstoja – to podstawowy kod kulturowy i jednocześnie taki składnik, który zachowuje swoją własną autonomię wobec kultury jako całości, to kod, z którym współdziałają inne kody, m.in. obrzędowy, mitologiczny, przedmiotowy.

Cele etnolingwistyki jako dyscypliny były prezentowane przez Nikitę i Swietłanę Tołstojów kilkakrotnie (zob. Tolstoj 1983/1995, 1992, 1999; Tolstaja 2003, 2006, 2014; Tolstoj, Tolstaja 2013), m.in. na Międzynarodowych Kongresach Slawistów w Zagrzebiu (1978) i Kijowie (1983). Słownik, którego koncepcję przedstawili w Kijowie w referacie *Principy, zadači i vozmožnosti sostavlenija ètnolingvističeskogo slovarja slavjanskih drevnostej*, stał się na pół wieku najważniejszą pracą moskiewskich etnolingwistystów. Dziś bez przesady można powiedzieć, że pięciotomowy słownik etnokulturowy *Slavjanskie drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'* (Moskva 1996–2012, zob. SD), opracowany według koncepcji metodologicznej Tołstoja i przygotowany zespołowo, jest jednym z najważniejszych slawistycznych wydawnictw w skali światowej. W tym fundamentalnym dziele, którego jedynie pierwszy tom ukazał się za życia uczonego, odtwarzana jest „żywa przeszłość", tj. całościowy obraz świata tradycyjnej kultury duchowej wszystkich Słowian, ich wierzenia i wyobrażenia kosmologiczne i mitologiczne, objaśniane są podstawowe kategorie kulturowe, eksplikowane są społeczne stereotypy i wartości (Tolstye 1995: 5; zob. też Tolstye 1984, 1995). Słownik daje wyobrażenie o „starożytnościach" słowiańskich, tzn. o formach i elementach starej kultury słowiańskiej, które zachowały się do czasów współczesnych. Przedmiotem opisu w słowniku są jednostki „języka kultury" nadbudowanego nad językiem naturalnym (ich „realna" forma i symboliczna treść). W opisie jednostek słownikowych przyjęto kierunek od „formy" do pojęcia i funkcji. „Realia są w słowniku obiektem objaśnień, ich nazwy – komponentem charakterystyki formalnej, a semantyka i funkcja – komponentem definicji treściowej" (Tolstye 1995: 8).

Słownik zawiera ponad tysiąc haseł poświęconych różnym elementom tradycyjnej kultury: „przedmiotom i działaniom i ich symbolicznym funkcjom,

mitologii i symbolice roślin, zwierząt, zjawisk przyrody, postaciom niższej mitologii i innym” (Tolstaja 2013: 21). Hasła mają układ alfabetyczny, a bogactwo opisywanych w słowniku faktów porządkowane jest w grupy tematyczne[13].

Każda z wyodrębnionych kategorii i podkategorii odpowiada pewnemu fragmentowi ludowego modelu świata. Jako że hasła mają własną strukturę i semantykę, można wręcz mówić o osobnej „mitologii” i o rytualnym pojmowaniu przestrzeni, czasu, o mitologii obrzędów, roślin, zwierząt itd. Słownikowe opracowanie każdego faktu uwzględnia zarówno specyfikę odnośnej „wąskiej dziedziny ludowych wyobrażeń”, jak też „struktury mitologii w całości”. Struktura hasła uzależniona jest od kategorii, do jakiej ono należy. Z tego względu działania opisywane są inaczej niż przedmioty, a te z kolei inaczej niż ludzie, zwierzęta czy rośliny. Struktura i treść każdego artykułu hasłowego „są nie tylko adekwatne wobec opisywanego obiektu, ale także w sposób stały względem siebie” (Tolstye 1995: 11)[14]. Przykładowe układy wewnętrzne haseł w *Slavjanskih drevnostiah* są następujące:

[13] Są to: I. Rzeczy: 1. Narzędzia pracy, 2. Naczynia i sprzęty, 3. Odzież, 4. Pożywienie, 5. Przedmioty – atrybuty człowieka i zwierząt, 6. Przedmioty kultu, 7. Przedmioty rytualne, 8. Substancje, 9. Żywioły i zjawiska pogodowe; II. Rośliny. III. Zwierzęta. Ptaki, ryby, owady. IV. Osoby. Postacie. Imiona. 1. Osoby (realne): a) ludzie według ich statusu rodzinnego, społecznego itp. (bliźnięta, sierota, matka, macocha, gospodarz, gość, obcy, pastuch itp.), b) wykonawcy obrzędów (kolędnicy, funkcyjni w weselu, połaźnik itp.). 2. Postacie (Kupała, Baba Jaga, Maruna, Makarka itp.), w tym także osoby historyczne. 3. Święci. 4. Demony: a) czarownik, b) „chodzący” zmarli, c) demony właściwe (np. rusałki, południce, wiły itp.). V. Czas. Kalendarz: a) okresy roku i daty kalendarzowe, b) tydzień (dni tygodnia, żeńskie i męskie dni itd.), c) doba (dzień i noc, północ i południe, wschód i zachód, rabinowa noc itp.). VI. Miejsca. 1. Przestrzeń (prawe i lewe, góra i dół, wschód i zachód, granica itd.), 2. Obiekty geograficzne (las, błoto, jezioro, rzeka, źródło, pieczara itd.), 3. Miejsca znaczące rytualnie (cmentarz, cerkiew, obejście, bania, studnia, chleb, droga, skrzyżowanie itd.), 4. Pomieszczenia i ich części (dom, piec, okno, drzwi, próg), 5. Miejsca mityczne (*wyraj*, ten świat, kraj świata, piekło i raj, *trzydziewiąte carstwo*, Góra Synaj, tatarskie góry itd.). VII. Atrybuty (własności, przymioty). 1. Własności i zdolności człowieka i zwierząt (cechy fizyczne – kolor włosów, oczu itd.; nadprzyrodzone zdolności i własności – głupie oczy, dwie dusze, odwrotność, jasnowidztwo itp.), 2. Liczba. Porządek (1, 2, 3, 9, 40 itd., pierwszy, ostatni, parzysty, nieparzysty itd.), 3. Kolor, 4. Pozostałe cechy: lewy/prawy, góra/dół, męski/żeński, stary/młody, swój/obcy, surowy/gotowany itd. VIII. Działania. 1. Obrzędy, rytuały, zabawy, obyczaje (wesele, pogrzeb, ofiara, taniec, kumostwo itd.), 2. Działania obrzędowe (np. obchód, opasywanie, bicie, osypywanie, przechodzenie itd.), 3. Formy zachowań mownych (milczenie, krzyk, wyzwiska, przekleństwa, śpiew, płacz, lament, śmiech itp.), 4. *Obieriegi*, 5. Zakazy, 6. Szkodzenie, 7. Zdarzenia (spotkanie, śmierć, ślub, sen, umieranie, cud, choroba itp.), 8. Imię, nazywanie.

[14] Prezentację słownika *Slavjanskie drevnosti* i jego porównanie z lubelskim *Słownikiem stereotypów i symboli ludowych* daje Niebrzegowska-Bartmińska (2010).

B a r b a r a: Prowokowanie urodzaju w dzień św. Barbary. Wróżby. Pierwszy odwiedzający. Obchód domów na św. Barbarę. Ochrona od chorób. Tabu związane z dniem św. Barbary. Zapalanie świecy. Magia etymologiczna. Dni świętych: Barbary, Sawy i Mikołaja. Obchody z Barbarą. Patronat świętej (SD 1/286–291, oprac. N.I. Tołstoj).

W i e d ź m a: Pochodzenie wiedźmy. Dwa oblicza wiedźmy. Transformacje. Czas aktywizacji wiedźmy. Działania szkodzące. Sposoby ochrony przed wiedźmą. Sposoby rozpoznawania wiedźmy. Symboliczne niszczenie. Wierzenia o śmierci wiedźmy. Loty na sabat. Motywy *byliczek* o wiedźmie (SD 1/297–301, oprac. L.N. Vinogradova, S.M. Tolstaja).

W i s i e l e c: Działanie nieczystej siły na wisielca. Miejsce, gdzie ktoś się powiesił. Sznur. Drzewo. Mogiła wisielca. Susza (SD 1/377–379, oprac. N.I. Tolstoj).

W ó ł: Wół jako zwierzę ofiarne. Obrzęd z wołem-połaźnikiem. Prawy wół w uprzęży. Woły-bliźniacy. Czarny wół. Pierwsza orka i siew. Obrzęd ochrony rogatego bydła. Wół jako uosobienie siły i wytrzymałości. Wół – pogromca chmur. Wołowe święta. Wierzenia i obrzędy. Wół w zagadkach. Wół w legendach (SD 1/409–411, oprac. N.I. Tolstoj).

O c z y: Leczenie oczu. „Zaśmiecenie" oczu. Oczy i żmija (SD 1/500–502, oprac. N.I. Tolstoj).

Hasła nadrzędne dają ogólny schemat i ramę pozwalającą usytuować w niej każde hasło szczegółowe. Podstawę materiałową SD stanowią dane językowe, folklorystyczne i etnograficzne. Wykorzystywane są słowniki etymologiczne języków słowiańskich, słowniki i atlasy gwarowe, słowniki frazeologiczne, opracowania pojedynczych leksemów i całych ich grup. Teksty folkloru przywoływane są głównie wtedy, gdy jest to niezbędne dla charakterystyki elementów obrzędowych i mitologicznych. Opracowania etnograficzne wykorzystywane w słowniku przynoszą opisy obrzędów, obyczajów, wierzeń, sztuki ludowej – w szczególności z końca XIX i początku XX wieku. Niezwykle cennym źródłem są współczesne materiały terenowe, zebrane przez samych autorów lub pozyskane z archiwów i publikacji. Godny podkreślenia jest fakt, że geografia danych materiałowych obejmuje całą Słowiańszczyznę.

* * *

Nikita Iljicz Tołstoj zmarł 27 czerwca 1996 roku, przeżywszy 73 lata. Pochowany został w skromnej mogile na cmentarzu przy cerkwi w Koczakach obok innych członków swojej rodziny. Od 1997 roku w Moskwie, a w ostatnich latach w Jasnej Polanie (w rejonie tulskim), w rodowej siedzibie Lwa Tołstoja, regularnie odbywa się konferencja naukowa („Tołstojowskie cztienija"), podczas której wraca się do bogatej i wciąż inspirującej spuścizny naukowej rosyjskiego uczonego. Dzisiaj dorobek naukowy tego wielkiego Rosjanina i Człowieka otwartego na innych i rozmiłowanego w tradycjach religijnych i ludowych swojego narodu, przypominamy my, polscy etnolingwiści, dla których prace Nikity Tołstoja to „nastolnyje knigi".

Bibliografia

Bartmiński Jerzy, 1992, *Nikita Iljicz Tołstoj i program etnolingwistyki historycznej*, „Etnolingwistyka” 5, s. 7–13.

Bartmiński Jerzy, 2000, *Pamięci Nikity Iljicza Tołstoja*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 12, s. 7–8.

Bibliografija pečatnyh trudov N.I. Tolstogo, zob. ntolstoy.inslav.ru (dostęp: 10.04.2023), też: www.rastko.rs/rastko/delo/12095; *Izbrannye Trudy*, t. 1–3, Moskva 1997–1999, www/inslav/ru; dobavlenija: *Slavjanskaja ètnolingvistika*, Moskva 2004, 2008.

Duličenko A.D., 1993, *Kratkij očerk naučnoj, pedagogičeskoj i obščestvennoj dejatel'nosti*, [w:] *Nikita Iljič Tolstoj.* [seria Biobibliografija učenyh] Sostavitel' L.V. Šut'ko. Avtor vstupitel'noj stat'i A.D. Duličenko, Moskva, s. 9–29.

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2010, *Dwa słowniki etnolingwistyczne – moskiewski i lubelski,* [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, redakcja naukowa Wojciech Chlebda, Opole, s. 21–32 [wersja skrócona: *Dva opyta ètnolingvističeskogo sinteza: moskovskij slovar' slavjanskih drevnostej i ljublinskij slovar' stereotipov*, [w:] *Ètnolingvistika. Onomastika. Ètimologija. Materialy naučnoj konferencji Ekaterinburg, 8–12 sentjabrja 2009 g.*, Ekaterinburg 2009, s. 192–193].

Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2020, *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Lublin.

Nikita Iljič Tolstoj. [seria Biobibliografija učenyh] Sostavitel' L.V. Šut'ko. Avtor vstupitel'noj stat'i A.D. Duličenko, Moskva 1993.

Osvovnye daty žizni i dejatel'nosti N.I. Tolstogo, zob. ntolstoy.inslav.ru. (dostęp: 10.04.2023).

SiBF – *Slavjanskij i balkanskij fol'klor*, Moskva:

t. 3. *Obrjad. Tekst*, red. Nikita I. Tolstoj, 1981.

t. 4. *Ètnogenetičeskaja obščnost' i tipologičeskie paralleli*, red. Nikita I. Tolstoj (otv. red.), Ljudmila N. Vinogradova, Jurij I. Smirnov, 1984.

t. 5. *Duhovnaja kul'tura Poles'ja na obščeslavjanskom fone,* red. Nikita I. Tolstoj, Ljudmila N. Vinogradova, Jurij I. Smirnov, Svetlana M. Tolstaja, 1986.

t. 6. *Rekonstrukcija drevnej slavjanskoj duhovnoj kul'tury: Istočniki i metody*, red. Nikita I. Tolstoj, Ljudmila N. Vinogradova, Svetlana M. Tolstaja, 1989.

t. 7. *Verovanija. Tekst. Ritual*, red. Tat'jana A. Agapkina, Ljudmila N. Vinogradova, Nikita I. Tolstoj (otv. red.), Svetlana M. Tolstaja, 1994.

t. 8. *Ètnolingvističeskoe izučenie Poles'ja*, red. Ljudmila N. Vinogradova, Anna A. Plotnikova, Nikita I. Tolstoj (otv. red.), 1995.

Tolstaja Svetlana M., 2003, *Moskovskaja ètnolingvistika: napravlenija i podhody*, [w:] *Prablemy ŭshodneslavjanskoj ètnalingvistyki. Materyjaly Peršaj mižnarodnaj navukovaj kanferencyi (Minsk, 25–26 krasavika, 2003 goda),* Minsk, s. 11–22.

Tolstaja Svetlana M., 2006, *Postulaty moskovskoj ètnolingvistiki*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 18, s. 7–27.

Tolstaja Svetlana M., 2013, *Nikita Il'ič Tolstoj i jego put' k ètnolingvistike,* [w:] *Ethnolinguistica Slavica. K 90-letiju akademika Nikity Iljiča Tolstogo*, Moskva, s. 10–25.

Tolstaja Svetlana M., 2014, *Ètnolingvistika: sovremennoe sostojanie i perspektivy*, https://www.liveinternet.ru/journal_proc.php?action=redirect&url=http://www.ruthenia.ru/folklore/Tolstaja.html (dostęp: 19.05.2020).

Tolstoj Nikita I., 1954, *Kratkie i polnye prilagatel'nye v staroslavjanskom jazyke*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoj stepeni kandidata filologičeskih nauk, Moskva.

Tolstoj Nikita I., 1961, *K voprosu o drevneslavjanskom jazyke kak obščem literaturnom jazyke južnyh i vostočnyh slavjan*, „Voprosy jazykoznanija" nr 1, s. 52–66.

Tolstoj Nikita I., 1962, *Rol' drevneslavjanskogo literaturnogo jazyka v istorii russkogo, serbskogo i bolgarskogo literaturnyh jazykov v XVII–XVIII v.*, [w:] *Voprosy obrazovanija vostočnoslavjanskih nacional'nyh jazykov*, Moskva, s. 5–21.

Tolstoj Nikita I., 1963, *Rol' kiryllo-mefodievskoj tradicii v istorii vostočno- i južnoslavjanskoj pis'mennosti*, [w:] *Kratkie soobščenija Instituta slavjanovedenija*, vyp. 39, s. 27–38.

Tolstoj Nikita I., 1963, *Iz opytov tipologičeskogo issledovanija slavjanskogo slovarnogo sostava [1]*, „Voprosy jazykoznanija" nr 1, s. 29–45.

Tolstoj Nikita I., 1968, *O lingvističeskom izučenii Poles'ja*, [w:] *Poles'je: Lingvistika. Arheologija. Toponimika*, Moskva, s. 5–17.

Tolstoj Nikita I., 1969, *Slavjanskaja geografičeskaja terminologia. Semasiologičeskie ètjudy*, Moskva.

Tolstoj Nikita I., 1969, *Slavjanskaja geografičeskaja terminologia. Semasiologičeskie ètjudy*, Moskva.

Tolstoj Nikita I., 1974, *Nekotorye voprosy sootnošenija lingvo- i ètnogeografičeskih issledovanij*, [w:] *Problemy kartografirovanija v jazykoznanii i ètnografii*, Leningrad, s. 16–33.

Tolstoj Nikita I., 1974, *Iz zametok po slavjanskoj demonologii: 1. Otkuda d'javoly raznye?*, [w:] *Materialy Vsesojuznogo simpoziuma po vtoričnym modelirujuščim sistemam*, Tartu, t. 1(5), s. 27–32.

Tolstoj Nikita I., 1975, *Lingvističeskie aspekty issledovanija slavjanskogo jazyčestva*, [w:] *Aktual'nye problemy istoričeskoj leksykologii vostočnoslavjanskih jazykov. Tezisy dokladov i soobščenij Vsesojuznoj naučnoj konferencji*, Dnepropetrovsk, s. 25–28.

Tolstoj Nikita I., 1976, *Iz zametok po slavjanskoj demonologii: 2. Kakov oblik d'javol'skij?*, [w:] *Narodnaja gravjura i fol'klor v Rossii XVII–XIX vv.*, Moskva s. 288–319.

Tolstoj Nikita I., 1978, *Literaturnyj jazyk u serbov v konce XVIII–načale XIX v*, [w:] *Nacional'noe vozroždenie i formirovanie slavjanskih literaturnyh jazykov*, Moskva, s. 269–328.

Tolstoj Nikita I., 1979, *Literaturnyj jazyk serbov v XVIII v. (do 1780 g.)*, [w:] *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Istorija literaturnyh jazykov i pis'mennost'*, Moskva, s. 154–197.

Tolstoj Nikita I., 1982, *Nekotorye problemy i perspektivy slavjanskoj i obščej ètnolingvistiki*, [w:] *Izvestija AN SSSR*. Serija literatury i jazyka, t. 41, nr 5, s. 397–405.

Tolstoj Nikita I., 1982/1995, *Iz grammatiki slavjanskih obrjadov*, [v:] *Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i ètnolingvistike*, Moskva, s. 63–77. [Tekst opracowany na podstawie artykułu drukowanego w: *Trudy po znakovym sistemam. 15. Tipologija kul'tury. Vzaimnoe vozdejstvie kul'tur*, Tartu 1982, s. 51–71].

Tolstoj Nikita I., 1983, *O predmete ètnolingvistiki i eë roli v izučenii jazyka i ètnosa*, [w:] *Areal'nye issledovanija v jazykoznanii i ètnografii. Jazyk i ètnos*, Leningrad, s. 181–190.

Tolstoj Nikita I., 1983/1995, *Ètnolingvistika v krugu gumanitarnyh disciplin*, [v:] *Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i ètnolingvistike*, s. 26–40.

[Tekst opracowany na podstawie artykułów: *Nekotorye problemy i perspektivy slavjanskoj i obščej ètnolingvistiki*, „Izvestija AN SSSR, Serija literatury i jazyka, Moskva 1982, t. 40, nr 5, s. 397–405; *O predmete ètnolingvistiki i eë roli v izučenii jazyka i ètnosa*, [w:] *Arealnye issledovanija v jazykoznanii i ètnografii. Jazyk i ètnos*, Leningrad 1983, s. 181–190].

Tolstoj Nikita I., 1985, *Zametki po slavjanskoj demonologii. 3. Otkuda nazwanie šulikun*, [w:] *Vostočnye slavjane: Jazyki, istorija, kul'tura*, Moskva, s. 278–286.

Tolstoj Nikita I., 1985, *Glaza i zrenie pokojnikov v slavjanskih narodnyh predstavlenijah*, [w:] *Pogrebal'nyj obrjad. Konf. „Baltoslavjanskie ètnokul'turnye i arheologičeskie drevnosti. Tezisy dokladov*, Moskva, s. 83–86.

Tolstoj Nikita I., 1986, *Nevestka stala v pole topolem („topolej”)*, [w:] *Slavjanskij i balkanskij fol'klor. Duhovnaja kul'tura Poles'ja na obščeslavjanskom fone. Sbornik*, Moskva, s. 39–44.

Tolstoj Nikita I., 1988a, *Istorija i struktura slavjanskih literaturnyh jazykov*, Moskva.

Tolstoj Nikita I., 1988b, *„Pokajanie zemle”: Ètnolingvističeskaja zametka*, „Russkaja reč'” nr 5, s. 132–139.

Tolstoj Nikita I., 1992a, *Južnoslavjanskie vučari – obhody s ubitym volkom*, [w:] *Balkanskie čtenija – 2. Simpozium po strukture teksta*, Moskva, s. 64–66.

Tolstoj Nikita I. [Tołstoj Nikita I.], 1992b, *Język a kultura (niektóre zagadnienia słowiańskiej etnolingwistyki)*, „Etnolingwistyka” 5, s. 15–25.

Tolstoj Nikita I., 1993, *Zametki po slavjanskoj demonologii. 4. Čemer 'zloj duh, čert'*, [w:] *Voprosy teorii i istorii jazyka*, Sankt-Peterburg, s. 124–130.

Tolstoj Nikita I., 1994, *Ešče raz o teme tuči – govjada – dožd' – moloko*, [w:] *Slavjanskij i balkanskij fol'klor. Verovanija. Tekst. Ritual*, Moskva, s. 3–16.

Tolstoj Nikita I., 1995, *Jazyk i narodnaja ku'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i ètnolingvistike*, Moskva.

Tolstoj Nikita I. [Tołstoj Nikita I.], 1996, *Przemówienie z okazji nadania doktoratu honoris causa w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (27 maja 1992 r.)*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 8, s. 317–318.

Tolstoj Nikita I., 1997, *Slavia Orthodoxa i Slavia Latina – obščee i različnoe v literaturno-jazykovoj situacii (opyt predvaritel'noj ocenki)*, „Voprosy jazykoznanija” nr 2, s. 16–23.

Tolstoj Nikita I., 1997–1999, *Izbrannye trudy*, t. 1. *Slavjanskaja leksikologija i semasiologija*; t. 2. *Slavjanskaja literaturno-jazykovaja situacija*, t. 3. *Očerki po slavjanskomu jazykoznaniju*, Moskva.

Tolstoj Nikita I. (red.), 1983, *Polesskij ètnolingvističeskij sbornik. Materialy i issledovanija*, Moskva.

Tolstoj Nikita I. (red.), 1983, *Poles'je i etnogenez Slavjan. Predvaritel'nye materialy i tezisy konferencyi*, Moskva.

Tolstoj Nikita I. (red.), 1968, *Leksika Poles'ja: Materialy dlja polesskogo dialektnogo slovar'ja*, Moskva.

Tolstoj Nikita I., Martynov V.V. (red.), 1968, *Poles'e. Lingvistika, Arheologija. Toponimika*, Moskva.

Tolstoj Nikita I., Tolstaja Svetlana M., 2013, *Slavjanskaja ètnolingvistika. Voprosy teorii*, Moskva.

Tolstye Nikita I. i Svetlana M., 1983, *Principy, zadači i vozmožnosti sostavlenija ètnolingvističeskogo slovarja slavjanskih drevnostej*, [w:] *Slavjanskoe jazykoznanie: IX Meždunarodnyj s"ezd slavistov, Kiev, sent. 1983. Doklady sovetskoj delegacii*, Moskva, s. 213–231.

Tolstye Nikita I. i Svetlana M., 1984, *Principy sostavlenia ètnolingvističeskogo slovarja slavjanskih drevnostej,* [w:] *Ètnolingvističeskij slovar' slavjanskih drevnostej. Proekt slovnika. Predvaritel'nye materialy*, Moskva, s. 6–22.

Tolstye Nikita I. i Svetlana M., 1995, *O slovare „Slavjanskie drevnosti"*, [w:] *Slavjanskie drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'* pod obščej red. Nikity I. Tolstogo, redakcionnaja kollegija: Tat'jana A. Agapkina, Ljudmila N. Vinogradova, Vladimir Ja. Petruhin, Svetlana M. Tolstaja, t. 1, Moskva, s. 5–14.

Fotografie

Fot. 1. Nikita Iljicz Tołstoj z żoną Swietłaną Michajłowną Tołstojową. Fotografia z albumu rodzinnego Swietłany i Nikity Tołstojów

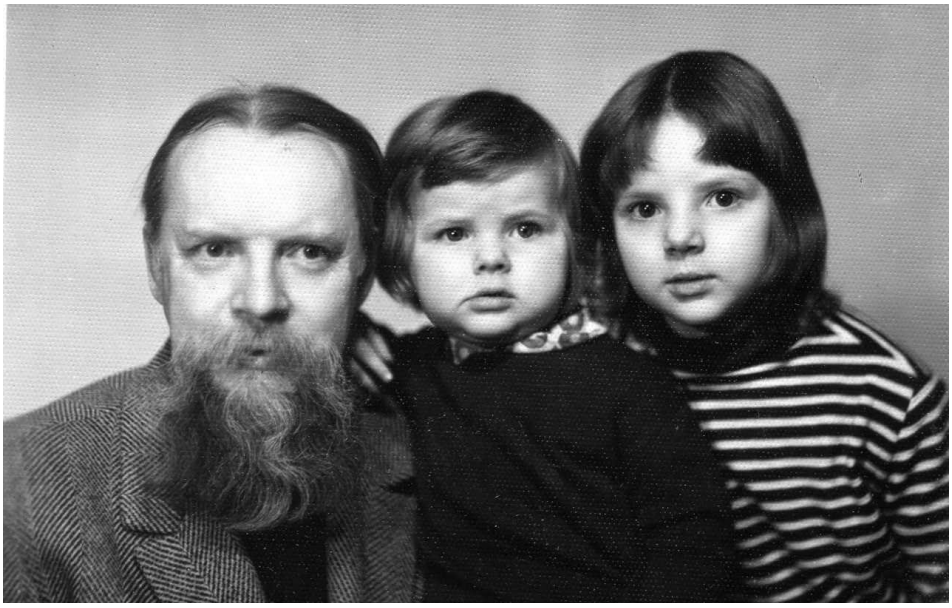

Fot. 2: Nikita Iljicz Tołstoj z córkami – Marfą i Aniutą. Fotografia z albumu rodzinnego Swietłany i Nikity Tołstojów

Fot. 3: Mogiła Nikity Iljicza Tołstoja na cmentarzu przy cerkwi w Koczakach. Fotografia ze zbiorów Mariny Walencowej

Fot.4: Cerkiew w Koczakach. Fotografia ze zbiorów Mariny Walencowej

Fot. 5: Grób Lwa Tołstoja (pradziadka Nikity Iljicza Tołstoja) w Jasnej Polanie. Fotografia z archiwium domowego Jerzego Bartmińskiego

Streszczenie: W artykule prezentowana jest sylwetka Nikity Iljicza Tołstoja, twórcy moskiewskiej szkoły etnolingwistycznej, filologa-starożytnika i lingwisty-etnologa, który badał historię kultur słowiańskich i słowiańskich języków literackich, zajmował się słowiańskim językoznawstwem porównawczym, folklorystyką, etnografią i mitologią, widząc przy tym konieczność jednoczesnego rozpatrywania języka i kultury duchowej, języka i twórczości wspólnotowej, ich wzajemnych odniesień i różnych typów zależności. Przybliżane są podstawowe myśli z jego bogatej spuścizny.

Słowa kluczowe: etnolingwistyka historyczna; słowiański język literacki; język starosłowiański; geografia lingwistyczna; moskiewska szkoła etnolingwistyczna; język i kultura; słownik etnolingwistyczny; ekspedycja poleska; Nikita Iljicz Tołstoj